

Igaz Szabolcs

*PhD hallgató*

*Debreceni Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola*

SZAKRÁLIS ELŐÍRÁSOKTÓL A VILÁGI JOGIG: A FIZETÉSKÉPTELENSÉG  
JOGINTÉZMÉNYÉNEK GENEZISE AZ ÓKORBAN

Debreceni Jogi Műhely, 2026. évi (XXIII. évfolyam) 1-2. szám (2026. augusztus 10.)

DOI 10.24169/DJM/2026/1-2/2

**Absztrakt:** A fizetéseképtelenség jelensége az emberi társadalmak kialakulásával egyidős, azonban jelenkori jogi szabályozásának kialakulása hosszú fejlődési folyamat eredménye. A tanulmány célja annak a bemutatása, hogy miként alakultak ki az adósság és fizetéseképtelenség kezelésének normái az ókori vallási előírásoktól a kodifikált jogi megoldásokig. A vizsgálat a szakrális szövegekben megjelenő adósságelengedési és adósvédelmi elvek elemzésével indul, majd az ókori Mezopotámia jogforrásain keresztül tárja fel az első intézményesített adósságrendezési mechanizmusokat. Bemutatásra kerülnek az archaikus görög jogrendszer szabályozási megoldásai is, különös tekintettel az adós személyi felelősségének és a hitelezői igényérvényesítés eszközeinek alakulására. A tanulmány záró része a római jog fizetéseképtelenségi szabályozását elemzi, mely jogrendszer az inszolvencia kezelésében a személyi szankcióktól a vagyoni alapú végrehajtási formák felé történő elmozdulást jelenti, ezzel megteremtve a modern csődjog alapjait. A kutatás jogtörténeti és összehasonlító módszert alkalmaz, feltárva azokat a normatív mintázatokat, amelyek a hitelezői érdekek és az adósvédelem közötti egyensúly megteremtésére irányulnak. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a fizetéseképtelenség kezelésének alapelvei – az adósságrendezés, az adósvédelem és a hitelezői igényérvényesítés korlátozása – már az ókorban is megjelentek, majd a római jog közvetítésével meghatározó hatást gyakoroltak a későbbi európai jogfejlődésre.

**Kulcsszavak:** fizetéseképtelenség, ókori jogtörténet, szakrális előírások, római jog

From sacred precepts to secular law: the genesis of the legal institution of insolvency in antiquity

Abstract: The phenomenon of insolvency is as old as the development of human societies, but the emergence of its contemporary legal regulation is the result of a long development process. The aim of the study is to demonstrate how the norms for managing debt and insolvency have evolved from ancient religious precepts to codified legal solutions. The study begins with an analysis of the principles of debt forgiveness and debtor protection appearing in sacred texts, then explores the first institutionalized debt settlement mechanisms through the legal sources of ancient Mesopotamia. The regulatory solutions of the archaic Greek legal system are also presented, with particular attention to the development of the debtor's personal liability and the means of creditor claim enforcement. The final part of the study analyzes the insolvency regulation of Roman law, which represents a shift in the management of insolvency from personal sanctions to property-based enforcement forms, thus creating the foundations of modern bankruptcy law. The research uses legal historical and comparative methods, revealing the normative patterns that aim to create a balance between creditor interests and debtor protection.

The results point out that the basic principles of insolvency management – debt settlement, debtor protection and limitation of creditor claims – appeared in ancient times and then, through the mediation of Roman law, had a decisive influence on the later development of European law.

Keywords: insolvency, ancient legal history, sacred precepts, Roman law

Von heiligen Geboten zum weltlichen Recht: Die Entstehung der Rechtsinstitution Insolvenz in der Antike

Abstrakt: Das Phänomen der Insolvenz ist so alt wie die Entwicklung menschlicher Gesellschaften selbst, doch die Entstehung ihrer heutigen rechtlichen Regelung ist das Ergebnis eines langen Entwicklungsprozesses. Ziel der Studie ist es, aufzuzeigen, wie sich die Normen für den Umgang mit Schulden und Insolvenz von alten religiösen Geboten zu kodifizierten Rechtslösungen entwickelt haben. Die Studie beginnt mit einer Analyse der in heiligen Texten enthaltenen Prinzipien des Schuldenerlasses und des Schuldnerschutzes und

untersucht anschließend die ersten institutionalisierten Mechanismen zur Schuldenregulierung anhand der Rechtsquellen des alten Mesopotamiens. Auch die regulatorischen Lösungen des archaischen griechischen Rechtssystems werden dargestellt, wobei besonderes Augenmerk auf die Entwicklung der persönlichen Haftung des Schuldners und die Mittel zur Durchsetzung von Gläubigeransprüchen gelegt wird. Der letzte Teil der Studie analysiert die Insolvenzregelung des römischen Rechts, die einen Wandel im Insolvenzmanagement von persönlichen Sanktionen hin zu vermögensrechtlichen Vollstreckungsformen darstellt und damit die Grundlagen des modernen Insolvenzrechts schafft. Die Untersuchung verwendet rechtshistorische und rechtsvergleichende Methoden und legt die normativen Muster offen, die ein Gleichgewicht zwischen Gläubigerinteressen und Schuldnerschutz anstreben.

Die Ergebnisse zeigen, dass die Grundprinzipien des Insolvenzmanagements – Schuldenregulierung, Schuldnerschutz und Beschränkung der Gläubigeransprüche – bereits in der Antike auftauchten und dann, vermittelt durch das römische Recht, einen entscheidenden Einfluss auf die spätere Entwicklung des europäischen Rechts ausübten.

Schlagworte: Insolvenz, antike Rechtsgeschichte, heilige Gebote, römisches Recht

## Bevezetés

Az adósság és a fizetéseptelenség problémája az emberi társadalmak kialakulásával egyidős jelenségek, melyek már a legkorábbi normarendszerekben is szabályozási igényt támasztottak. A közösségek fennmaradása minden korban megkövetelte a hitelezői érdekek védelmét, ugyanakkor az adós teljes ellehetetlenülése társadalmi feszültségekhez és gazdasági instabilitáshoz vezethetett volna. Ezen utóbbi kettős kihívásra adott normatív válaszok az ókori vallási előírásoktól kezdve a későbbi kodifikált jogrendszerekig a történelemben nyomon követhetők, és ezzel párhuzamosan megfigyelhetjük a fizetéseptelenségi rendszerek fokozatos intézményesülését is.

A legkorábbi szakrális szövegek az adósság kérdését nem csupán gazdasági, hanem erkölcsi és közösségi dimenzióban is vizsgálták. Az adósságelengedés időszakos követelménye, valamint az adósok védelmét rögzítő előírások azt

mutatják, hogy az ókori társadalmakban a társadalmi-közösségi egyensúly megőrzésére irányuló törekvések súlyponti kérdések voltak. Az ókori Mezopotámia jogforrásai már ezen vallási alapelvek jogi formába öntését tükrözik, megteremtve az adósságrendezés és a végrehajtás korai intézményrendszerét. Az archaikus kor jogfejlődése tovább cizellálta az adós és a hitelező viszonyát, különösen a személyi felelősség, az adósrabszolgaság és a vagyon alapú kielégítés kérdésében.

A római jog ezen fejlődési folyamat ókori csúcspontját jelenti, mivel a fizetéseképtelenség kezelésében a magánszemélyekkel szembeni szankcióktól fokozatosan a vagyonnal szembeni végrehajtás felé tolódott a fókusz, ezzel megalapozva a modern csődjog számos alapelvét. A római szabályozás nem csupán jogtechnikai újdonságokat kínált a korábbi eljárásokhoz képest, hanem kifejezetten egyensúlyra törekedett a hitelezői igényérvényesítés és az adós gazdasági rehabilitációjának lehetősége között.

Jelen tanulmány célja annak a feltárása, hogy miként fejlődött ki a fizetéseképtelenség kezelésének jogi keretrendszere az ókori vallási normáktól kezdve egészen a római jogi szabályozásig. Ezen utóbbi történeti ív vizsgálata hozzájárul annak a megértéséhez, hogy a modern fizetéseképtelenségi jog alapelvei milyen mély történelmi gyökerekkel és erkölcsi alapokkal rendelkeznek.

## 1. A fizetéseképtelenségi jog erkölcsi és morális alapjai

Az adósság fogalma tulajdonképpen közel egyidős lehet a modernkori ember kialakulásával. Az adóssággal kapcsolatos első jelentősebb írásos emlékeket, tanításokat ókori papiruszokon, kőtáblákba vésve, vagy a vallással kapcsolatos iratokban találhatjuk fel. A tartozások kezelése és erkölcsi megítélése szempontjából kiemelt figyelmet érdemelnek a vallási iratok. A tanulmány jelen fejezetében erről adok rövid összefoglalót.

### 1.1. *A Biblia és a fizetéseképtelenség*

A fizetéseképtelenség konkrét, mai gazdasági értelemben vett fogalma nem jelenik meg a Bibliában. A pénzügyi kötelezettségek, az adósság, a tartozások és a megbocsátás azonban különös figyelmet kap, leginkább a társadalmi igazságosság és a könyörület szempontjából. Az adósságok kezelése tehát elsősorban erkölcsi tanításokban jelenik meg és nem gazdasági vagy jogi értelemben.

A Biblia (2005 és 2008) a keresztény vallás alap irata. Keletkezését tekintve az Ószövetség könyvei i.e. 1200 – i.e. 100 között íródtak. A legrégebbi részei, Mózes öt könyve – tehát a Tóra – i.e. 10-6. században nyerték el végleges formájukat. A Mózesi törvényekben konkrét rendelkezéseket találunk az adósságok rendezésére. Az egyik ilyen rendelkezés, hogy minden hetedik évben (smitá, szombatév vagy elengedés éve) el kell engedni az adósságokat (5Mózes 15:1-2). Ezen intézkedések az emberek tartós szegénységbe, rabszolgaságba süllyedését akadályozták meg. A másik ilyen rendelkezés az, hogy minden ötvenedik évben (jovel, jubileumi év vagy kürtölés éve<sup>1</sup>) az adósok tartozásaik alól szabadulást kaptak, melyhez kötődően visszaállították a földbirtokok eredeti tulajdonviszonyait (3Mózes 25:13). Ez az intézkedés azt alapozta meg, hogy a gazdasági egyensúly fennmaradjon és senki ne maradjon örök adósságban. A Tóra arra kötelezte az embereket, hogy méltányosan bánjanak az adósokkal, ne fosszák meg őket az emberi méltóságuktól, azaz a fizetéseképtelenek védelméről is rendelkezik (2Mózes 22:26-27). Az adósságot nemcsak gazdasági, hanem szociális kérdésként is kezelték, a szegények segítése egyfajta kötelezettséggé került előírásra (5Mózes 15:7-8). Mózes könyveiben máshol is megjelenik a szociális igazságosságra, a szegényekről gondoskodásra törekvés, például ott, ahol arról rendelkezett, hogy a rászorulóktól nem volt szabad kamatot követelni (2Mózes 22:25). A kamat tilalma egyike volt azon isteni törvényeknek, melyeket Mózes hirdetett ki a Sinai hegyen az Egyiptomból kivonulás után Izrael népének. Mózes a kamatszedés tilalmát azonban csak a saját népére vonatkozóan hirdette, az idegenekkel szemben azt nem korlátozta (5Mózes 23:20-21; 2Mózes 22:24; 3Mózes 25:36). Itt szükséges megjegyezni, hogy a kamatszedés tilalma a Bibliában több helyen is megjelenik: Ezékiel próféta (18:13) kifejezetten halálbüntetést követel arra, aki kölcsönt kamatfizetés ellenében ad; Lukács evangéliumából (6:35) kitűnően Jézus hegyi beszédében a kamat nélküli kölcsönadásra szólítja fel a híveket; de itt említendő Máté (6:24) lényegretörő mondata is: „Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak.” A kamatszedés tilalma mind egyházi, mind pedig törvénykezési tekintetben egészen a 14. századig elfogadott rendelkezés volt. I. Lothar római császár 825-ben úgy rendelkezett, hogy aki kamatot szed, azt királyi átok sújtsa, második alkalommal pedig vesse ki az egyház magából és kerüljön börtönbe. A II. Ince pápa ideje alatt megtartott második lateráni zsinat 1139-ben úgy döntött, hogy aki kamatot szed, azt taszítsák ki az egyházból. III. Jenő pápa 1150-ben bármekkora mértékű kamatot uzsorának minősített. III. Sándor pápa 1179-ben, majd V. Kelemen pápa 1311-ben azt

állította, hogy minden olyan törvényi rendelkezés, ami a kamatot megengedte, semmis. A 14. századot követően megengedőbb lett az erkölcsi megítélése a kamatnak, - miután Johannes Eck teológia-professzor 1515-ben Bologna-ban vitát kezdeményezett a kérdésben, mely eredményeként - bizonyos célból és kifejezetten kis mértékben (maximum 5%-ig) megengedték a kamatszedést (Geitmann, 1989). Fentiek szerint tehát a Biblia, a keresztény egyház, valamint az ókori-középkori uralkodói törvénykezés az emberek tartós eladósodását erkölcsi-törvényi rendelkezésekkel is meg kívánták akadályozni.

De térjünk vissza a korai vallási iratok tartalmának további elemzéséhez.

A Biblia másik nagyobb része, az Újszövetség fejezetei az i.sz. első század második felében íródtak. Ezen fejezetekben több helyen is található erkölcsi iránymutatás a tartozások kezelését illetően. Pál apostol leveleiben például fellelhető, hogy az apostol arra ösztönzi a híveit, hogy ne halmozzanak fel tartozásokat, a kötelezettségeiket időben fizessék meg. „Senkinek semmivel ne tartozzatok, csak azzal, hogy egymást szeressétek, mert aki szereti a másikat, betöltötte a törvényt.” (Róma 13:8)

Jézus a gonosz szolga példázatában arra vonatkozóan is betekintést ad, hogy a korabeli adósságkezelés miképpen történt: „Ezért hasonló a mennyek országa egy királyhoz, aki számadást akart tartani szolgáljaival. Amikor hozzákezdett, vittek eléje egyet, aki tízezer talentummal volt adós. Mivel nem volt miből megadnia, megparancsolta az ura, hogy adják el őt, feleségét, gyermekeit és mindenét, amiye csak van, és úgy fizessen.” (Máté 18:24-25)

A példázatban végül a szolga könyörgésére a király elengedte az adósságát (Máté 18:23-35). A szolga – akinek tartozását elengedték - azonban később nem volt irgalmas egy neki tartozóval szemben, ezért a király visszavonta a megbocsátását.

Fentiekből láthatóan az i.sz. első században az adósokkal szembeni – vagyont, adósi szabadságot és annak családjának szabadságát érintő - totális végrehajtás bevett gyakorlat volt.

Jézus az Újszövetségből kitűnően saját maga is arra ösztönzi a hívőket, hogy törekedjenek a tartozások megfizetésére, az alábbiak szerint:

„Add meg mindenkinek amivel tartozol: akinek adót, annak adót; akinek vámot, annak vámot; akinek félelmet, annak félelmet; akinek tiszteletet, annak tiszteletet.” (Róma 13:7)

### *1.2. A Korán és a fizetéseképtelenség*

A vallási iratok másik alap irata a Korán. A Korán a muszlim hit alapján i.sz. 610-632. között keletkezett, amikor Mohamed próféta Gábrriel arkangyalon (Dzsibríl) keresztül kapta meg Allah kinyilatkoztatásait. A kinyilatkoztatásokat Mohamed próféta követői feljegyezték bőrre, pálmalevelekre és kövekre. A kinyilatkozásokat az első kalifa Abu Bakr idején kezdték összegyűjteni, majd a Korán a végleges formáját a harmadik kalifa, Oszmán ibn Affán idején nyerte el, körülbelül i.sz. 650-ben.

A Korán (2010) tanítása alapján, amennyiben valaki fizetéseképtelen helyzetbe kerül, a hitelezőnek türelmet kell tanúsítania fizetési haladék adásával, és lehetőség szerint célszerű a tartozást elengedni is. (Korán 2. szúra, 280. vers, a továbbiakban a rövidítés: 2:280)

A Korán 2:282 verse az üzleti ügyek között az adósság dokumentálásáról szól. Ebben a versben található az a rendelkezés, hogy a tartozásokat írásban kell rögzíteni, két férfi tanú jelenlétében. Amennyiben két férfi tanú nincs jelen, úgy lehet egy férfi és két arra érdemesnek tartott női tanú is. Az írásbeliséget megkövetelő rendelkezés a tisztességes eljárást és az átlátható üzletvitelt szolgálja.

A kamat kikötése az iszlám vallásban tilos. A kamatot igazságtalan tehernek tartja az iszlám az adóssal szemben. A Korán 2:275 alapján a kamatmentes kölcsönzés (qarz haszan, azaz jótékonyági kölcsön) azonban megengedett. Megengedett a kereskedelem is, csupán az uzsora szedése tilos. A Korán a hivatkozott versen túlmenően máshol is (3:130) rögzíti az uzsora tilalmát.

Az iszlám hit szerint (Korán 2:280) az adósság elengedése, mint jótétemény, hatalmas jutalommal jár, különösen akkor, ha az adós fizetéseképtelen.

A Korán tehát türelemről rendelkezik az adós iránt, ha az nem képes törleszteni, a viták elkerülése érdekében előírja az adósságok írásbeli rögzítését, tiltja az adósság utáni kamatszedést, ami az adós helyzetét tovább nehezítené, valamint az adósság jótékonyágként történő elengedését kiemelkedően erényes cselekedetként rögzíti.

### *1.3. A Talmud és a fizetéseképtelenség*

Az adósokkal való bánásmód etikai alapjainak vizsgálata során fontos kitérnünk a Talmud rendelkezéseire is. A Talmud nem más, mint a zsidóság vallási és jogi hagyományainak gyűjteménye, mely a mindennapi zsidó élet aspektusaira vonatkozó tanításokat és törvényeket tartalmaz. Két fő része tagolható: A Mishna i.u. 200 körül keletkezett és a korabeli szóbeli hagyományokat rögzíti írásban. A Gemara pedig a Mishnához fűződő magyarázatokat és elemzéseket tartalmazza. Történeti szempontból két változata létezik: a Jeruzsálemi Talmud (Talmud Jerushalmi), mely az i.u. 4. században Palesztinában készült, valamint a Babilóniai Talmud (Talmud Bavli), mely a babilóniai zsidó közösség tudósainak munkája és az i.u. 5-6. században keletkezhetett. A Talmud törvényeket (Halakha) és elbeszéléseket (Aggada) tartalmaz. A törvények a mindennapi élethelyzetek szabályozását tartalmazzák, az elbeszélések pedig inkább erkölcsi tanítások jellemzően. A Babilóniai Talmud – többek között - részletesen tartalmazza az adósok és a hitelezők közötti viszonyokat, jogi és erkölcsi szempontból egyaránt.

A Talmud egy része, a Bava Metzia traktát különös figyelmet érdemel. A Bava Metzia eredetileg a Nezikin nevű (jelentése: károk) nagy traktát része volt. A Bava Metzia a Nezikin három traktátjának középső része volt, erre utal az elnevezése is: középső kapu. (Talmud, 2017) A Bava Metzia az üzleti ügyekkel kapcsolatos kérdésekhez tartozó rendelkezéseket tartalmazza. A Bava Metzia nem tesz különbséget a polgári jog és a Tóra vagy a rabbinikus jog rendelkezései között.

A Talmudnak [Talmud] a Bava Metzia traktátja rendelkezést tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az adósokat emberi méltóságukban meg kell tartani. Ez például abban nyilvánul meg, hogy ha egy adós fizetéseképtelenné vált, a hitelező nem vehetett el olyan személyes vagyontárgyat, amely az adós alapvető megélhetéséhez szükséges (Bava Metzia 113a). Az adós ruhái sem voltak elkobozhatók, ha azok nélkülözhetetlenek voltak az emberi méltóság megtartásához (Bava Metzia 115a).

Mózes Tórában olvasható törvénye szerint (5Mózes 24:10-11) bármilyen kölcsönt érintően nem lehet bemenni az adós házába, hogy a zálogot a hitelező lefoglalja. A hitelezőnek kint kellett maradni és megvárni, ameddig az adós a zálogtárgyat saját maga hozza ki. A Gemara ehhez kapcsolódóan felveti, hogy a bíróság megbízottja azonban az adós vagyontárgyát lefoglalhatja, átveheti, hiszen ő nem hitelező. A Gemara később azonban a bíróság megbízottját is a hitelezővel



egyenrangúnak minősíti, és ő sem léphet be így az adós házába, helyette azonban az adósnak kellett a zálogtárgyat kihoznia (5Mózes 24:11) a lefoglalás végrehajtása érdekében. Az adós házába történő belépés tilalma az adós méltóságának a megtartását eredményezte.

Azon létfontosságú eszközöket, amelyek nélkül az ember nem tud megélni (pl. kézi malom vagy malomkő), nem lehetett zálogba venni (5Mózes 24:6). Ugyanígy tilos zálogba venni az özvegy ruháját is (5Mózes 24:17), amit a Bava Metzia (113a 9:13) azzal egészít ki, hogy nem csak egy szegény özvegyasszony vagyona, de egy jómódúé sem zálogosítható el.

A Bava Metzia 113a (Misna 9:13) szabályozza, hogy a hitelezőnek éjszakára – naplementekor 5Mózes 24:13 alapján - vissza kell adnia az adós részére egy párnát, hogy tudjon aludni, nappalra pedig egy ekét, hogy tudjon dolgozni. A 113b pedig arról rendelkezik, hogy a lefoglalt biztosítékot az adósnak is csak 30 napig kell visszaadni, utána az szabadon értékesíthető a piacon, mely vételár a hitelezői igény kielégítésére fordítható. Ez a rendelkezés a túlzott eladósodástól védte az adósokat, valamint a hitelezőknek is adott a megtérülésre reményt. A halacha<sup>ii</sup> azt mondja, hogy a zálogba vett tárgyat mindig vissza kell adni. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor mi értelme a biztosítéknak. Erre pedig az a válasz, hogy a smitá év nem törli el a tartozást akkor, ha van zálog fedezet kikötve, továbbá az adós halála esetén a zálogtárgyat a gyerekei nem öröklik (Bava Metzia 115a).

A Tóra előírása szerint (5Mózes 15:1-2) minden hetedik évben az adósságokat el kellett engedni. Ez biztosította tulajdonképpen, hogy a tartós eladósodás ne legyen a társadalmi egyenlőtlenség alapja. A Talmud a mózesi rendelkezést tovább elemzi, és bevezeti a prozbul jogintézményét. Ez azt jelentette, hogy a bíróságokon keresztül a hitelező még a smitá év után is behajthatja követeléseit. Ezen rendelkezést Hillel bölcs azért vezette be, hogy a smitá év előtt a hitelezők ne hagyjanak fel a kölcsön nyújtási tevékenységükkel (Gittin 36a-b).

A Talmud alapján, ha valaki csődöt jelentett, akkor a teljes vagyonát a hitelezői között szét kellett osztani. Ez nem érintette azonban az alapvető megélhetéshez szükséges javakat. A Talmudból következően a hitelezőkkel történő igazságos elszámolás érdekében különös figyelmet kellett szentelni az adósi vagyon érték meghatározására, felértékelésére, és annak hitelezők közötti arányos elosztására. (Bava Metzia 113b)

A Tóra tiltotta az uzsorás tevékenységet (2Mózes 22:25 és 3Mózes 25:36). A Talmud ezt a szabályt tovább részletezi és szabályozza ezzel a kölcsönzési tevékenységet, valamint annak során történő hasznok szedését.

A Talmud szigorúan szabályozta – de megengedte - az adósrabszolgaság intézményét. Ilyen szabály volt például, hogy az adósokat idővel szabadon kellett engedni, valamint az is, hogy emberi bánásmód illette meg őket adósrabszolgaságuk alatt is (Kiddushin 22a).

A babilóniai Talmudban a hitelezői igények kielégítésének módjára vonatkozóan is találunk iránymutatást. Ketubot 93a alapján a Misna rendelkezések között találjuk azt az esetet, amikor valaki három nővel élt házasságban, de elhunyt, és emiatt szükséges az örökség felosztása az özvegyek között, akik azonban más-más összegekre vonatkozóan rendelkeznek egy időben aláírt házassági szerződéssel. Ennek az esetnek a megoldását is részletesen megadja a Talmud, majd a következő szakaszban általánosítja, hogy amennyiben három személy különböző összegű pénzt fektetett egy vállalkozásba – azaz „pénzt tettek egy ersénybe” – úgy a partnerség megszűnésekor a befektetett összegek alapján miképpen kell felosszák a vagyont. Meg szükséges említeni, hogy a Ketubot 93a szakaszban példasorozatként leírt vagyonfelosztási módszer tekintetében 1985-ben sikerült a - 2005-ben az ökonometria területén Nobel-díjat kiérdemlő – Robert J. Aumann-nak egy általános algoritmust kidolgoznia (Aumann-Maschler, 1985) a felosztási módszer matematikai magyarázatára, majd a megtalált algoritmus megfelelő méltányosságára csupán 2017-ben találtak közgazdasági magyarázatot. Azonban ezen utóbbi kutatás eredményeként megállapításra került (Ly et. al, 2018), hogy a Talmudban bemutatott vagyonfelosztási példasor megfelelő méltányossággal ad iránymutatást a vagyonfelosztásra.

A Talmud tehát megállapíthatóan mind jogi, mind pedig társadalmi és etikai szempontból is rendelkezik a fizetési képtelenségi helyzet során alkalmazható szabályokról. A Talmud alapján a zsidó közösség felelősséget viselt a nehéz helyzetbe került adósok tekintetében, az adósok méltóságát, az adósság törlesztését és az újrakezdés lehetőségét biztosítva nekik. A Talmud a hitelezők és az adósok együttműködésére ösztönöz rendelkezéseivel.

Összegezve tehát a Biblia, a Korán és a Talmud tanításaiban a fizetési képtelenséghez és adósságok kezeléséhez kapcsolódóan a könyörületességre, irgalomra, adósságok határidőben rendezésére, a megbocsátásra és az igazságos bánásmódra hívja fel a figyelmet. Ezen értékek

napjainkban is fontos üzenetet hordoznak a társadalmi szolidaritás, felelősségvállalás szempontjából, mely értékek megfelelő erkölcsi alapot nyújtottak a fizetéseképtelenségi jog jelenkori kifejlődéséhez.

## 2. A fizetéseképtelenségi rendelkezések a Hammurapi kódexben

A Hammurapi kódex i.e. XVIII. században készült. Az ókori Mezopotámiában a király nem hozhatott törvényeket, mivel erre csak az Isteneknek volt joguk. Erre tekintettel a kódex nem törvénykönyvként, hanem királyi ítéletekként értelmezhető. A kódex – írott törvények hiányában - leginkább iránymutatást adott a bírák és tisztségviselők részére döntéseikhez. A Hammurapi kódex alapvetően két jogrend ötvözeteként készülhetett el. Egyrészt feltalálható benne a mezopotámiai „compensatio” elve, másrészt a hagyományos törzsi jog, a „talio elve” is. A kódex maga 282 rendelkezést tartalmaz, melyek érintik a büntetőjog, a kereskedelmi jog, valamint a közigazgatási jog területét is.

A kódex több pontban is foglalkozik az adósok fizetéseképtelenségi helyzetével. A kódex rendelkezései alapján a hitelező nem követelhetett többet, mint amivel az adós tartozott. A 48. cikk pedig kifejezetten arról rendelkezett, hogy ha az adós a kölcsönt természeti csapás vagy aszály, esetleg áradás miatt nem tudta megfizetni, úgy a hitelezőnek el kellett engednie az egész éves kamatot, valamint az adós az adott évre vonatkozóan fizetési haladékot kapott.

Az adósok saját földjüket vagy terményeiket is felhasználhatták a tartozásuk törlesztésére. A kódex 49-52. cikke (Kmoskó, 1911) közötti rendelkezései azonban védték az adósokat a hitelezői kizsákmányolás elől. A zálogba adott földeket vissza kellett adni, a terményeket értékesíteni kellett és az érte kapott pénzt kellett az adósság törlesztéseként megfizetni, az esetleges többlet pedig az addigi adóst illette (pl. 66. cikk).

A kódex a zálogba adás egy speciális típusát is szabályozta azzal, hogy lehetővé tette azt, hogy az adós saját magát, családtagját vagy vagyonát adja biztosítékképpen, amennyiben nem tudott fizetni. A 117. cikk alapján az adós a saját gyermekét vagy más családtagját a hitelezőnek adhatta rabszolgaként, de maximum 3 évre, utána a családtagot szabaddá kellett tenni.

Az adósok túlzott kizsákmányolásától védő rendelkezésként értelmezhető az is, hogy a kódex meghatározta a kamatokra vonatkozó maximális mértékeket, továbbá konkrét díjakat is nevesít (Pl.: 100., 111., 114., 121. cikk, 215-225. cikk).

Összegzőképpen az állapítható meg, hogy már az i.e. XVIII. századi Hammurapi kódex is pragmatikus megközelítést alkalmazott a fizetéseképtelenségi problémakör megoldását érintően. A kódex mind a hitelezői, mind pedig az adósi érdekeket védte. Az adósi rabszolgaság intézménye már ekkor is megjelent, mint a tartozás törlesztésének egy lehetséges módja, azonban annak időbeni mértékét is korlátozta a Hammurapi-oszlop megalkotója, ezzel az adósnak a hitelező felé történő kiszolgáltatottságát csökkentve.

### 3. Az archaikus kor fizetéseképtelenségi gyakorlata

Archaikus kor alatt az időszámítás előtt VII.-VI. század időszakát értjük. Ezen korai századokban a görög városállamok figyelmet érdemelnek a kutatási témánkat érintően. Ebben az időszakban a népesség megnövekedett, azonban a termőterületek a kor technikai fejlettségi szintjén nem voltak jelentős mértékben megnövelhetők. Ez azt okozta, hogy a népesség egy jelentős része elvándorolt. A kivándoroltak azonban nem szakadtak el teljes mértékben az anyavárosuktól. Az anyaváros (metropolisz) és a leányvárosok (apoikia) kapcsolata vallási, jogi, katonai és kereskedelmi területen is megmaradt.

A kereskedelem fontosságának felértékelődéséhez kapcsolódóan gyakoriak voltak a kölcsönügyletek, melyekből következik, hogy a nem fizető adósok is megjelentek, ami az adós rabszolgaság kialakulásához vezetett. Ez azt jelenti, hogy az adós a kialakult gyakorlat szerint elveszítette jogait, és egészen addig a hitelező érdekében volt köteles dolgozni, ameddig az adósságát ki nem egyenlítette. I.e. 594-ben Szólont választották meg arkhónnak. Szólón törvényeivel amnesztiát hirdetett (Botos, 2019), mivel elengedte az adósságokat (ezt nevezzük szeiszakhteia-nak, azaz adósság lerázásnak). A szólóni törvények azt eredményezték, hogy mindenki a vagyonával és nem a szabadságával vagy életével felelt az adósságai rendezéséért, tehát eltörölte az adós rabszolgaságot.

Itt szükséges megjegyezni, hogy más népcsoportnál is bevett gyakorlat volt az adósság elengedése. Visszautalok Mózes 5. könyvének (15:1-2) törvényeire, melyek értelmében minden hetedik évben elengedték az adósságokat.

Szólón arkhón „adósság lerázási” intézkedése azért is figyelmet érdemel, mivel a görög városállamokban a pénzt, mint általános értékmérő, fizető eszközt Kr.e. 550-500 között vezették be, mely esemény előtt történt meg az adósság amnesztia. A pénz bevezetése előtt a gabona volt az elszámolás alapja, mely

elszámoló eszköz annak romlandósága miatt vagyon felhalmozásra, hosszútávú adósság nyilvántartásra és hosszútávú törlesztésekre csak korlátozottan volt alkalmas. Ez is hozzájárulhatott az adósság elengedési intézkedésekhez.

#### 4. Fizetéseképtelenség a Római Birodalomban

A római jog – Hamza Gábor (Hamza, 2003) álláspontja szerint – a görög és más idegen ókori népek, melyekkel a Római Birodalom egyre inkább kapcsolatba került, jogaiból átvett elemek felhasználásával, magába olvasztásával fejlődött egészen I. Justinianus császár kodifikációs tevékenységéig.

A római jogban az írott fizetéseképtelenségi jogterület kezdeti szakaszának tekinthető a XII táblás törvények (*lex duodecim tabularum*) megjelenése, mely hozzávetőlegesen i.e. 450 körül történt. A törvényekben a korábbi görög törvények – leginkább Szolón arkhón törvényei – megjelenni látszanak. A XII táblás törvények rendelkezései a hitelezőknek hatósági felügyelet melletti önhatalmú fellépés lehetőségét biztosították az adóssal szemben (a *legis actio per manus iniectioem* – a civiljogi per általános végrehajtási eljárása). A XII táblás törvények (harmadik tábla, *manus iniectio*) szerint híven, pontosan teljesítendő az elvállalt tartozás. Rómában az ígért teljesítése szigorú kötelesség volt, ezen alapult a hitelezés. A római jog szerint szigorú következmények nélkül nincs szórtartás. Erre szoktatták a római polgárokat, akik mivel szerették és elvárták a lelkiismeretes pontosságot, kevésbé kerültek a törvény szigora alá (Vécsey, 1900).

A XII táblás törvények értelmében az adós a tartozásaiért a testével volt kénytelen helytállni, ha fizetni nem tudott. Gaius institúciói (Bozóky, 1887) alapján az adósságok behajtási eljárása, a bírósági ítéletek végrehajtási eljárásának folyamata jól követhető. A római jogban a követelések leginkább szerződés (*contractus*) alapján kerültek elismerésre. Amennyiben az adós nem teljesítette kötelezettségét, úgy a hitelező a perindítás (*actio*) lehetőségével élhetett. A praetor megvizsgálta a jogalapot és eldöntötte, hogy jogos-e a követelés. Ha jogosnak bizonyult, akkor engedélyezte az eljárás folytatását (ez volt az *in iure* szakasz). Ezt követően a kijelölt bíró (*iudex*) érdemi döntést, ítéletet (*sententia*) hozott (*apud iudicem* szakasz). Ha a követelés jogossága került megállapításra, az adós köteles volt a tartozást kiegyenlíteni. A hitelező előzetesen biztosítékot is kérhetett (pl. zálog) a követelése kiegyenlítése érdekében. A kötelmi perben a peresztes adóst, ha a 30 napos határidőn belül tartozását nem rendezte, a hitelező – hivatalos szöveg

elmondása mellett - a kezének rátételével elfoghatta és a praetor elé vihette, aki az önhatalmú intézkedést jóváhagyhatta. Az adóst ezen eljárásban egyszerű tárgynak tekintették, de legalábbis úgy kezelték, mint korábban az adós rabszolgákat. Az adós a kézrátétellel történő lefoglalás során nem taszíthatta el a hitelező kezét, vele szemben a saját nevében pert nem indíthatott. Egy sajátos kezesként a vindex a tartozást azonban megfizethette az adós helyett vagy a nevében pert is indíthatott. Ha a vindex az adós nevében indított pert esetleg elbukta, akkor duplán kellett fizetni a hitelező felé. Amennyiben a vindex nem fizette meg a tartozást az elfogott adós helyett, a hitelező az adóst 60 napig bilincsbe verten fogságban (nexum) tarthatta, és ezen idő alatt 3 egymást követő vasárnapon köteles volt kivinni a forum Romanumra a praetor elé, hogy a tartozás összegét kikiáltva találjon valakit, aki vindexként (önkéntes kezesként) kifizetné a tartozását. Amennyiben a 60 nap eredménytelenül telt el, úgy a hitelező az adóst megölhette, vagy külföldre – mivel a Római Birodalom polgára a birodalom területén rabszolga nem lehetett – eladhatta rabszolgaként. Ha a hitelezők többen voltak, akkor a holttestet a hitelezők száma szerint feldarabolhatták és a darabokat – arányosságra figyelem nélkül - osztották el a hitelezők között. Amennyiben az adóst rabszolgaként értékesítették, akkor a hitelezők a vételáron arányosan osztoztak. (Földi – Hamza, 1996)

Gaius institutioiból kitűnően azonban a manus iniectio eljárását bírósági peres eljárás nélkül is lehetett alkalmazni néhány esetben. Ilyen esetkörbe tartozott a lex Publilia, mely alapján, ha az adós helyett a kezes fizetett, de az adós a kezesnek a tartozást 6 hónap elteltével sem fizette vissza, akkor már nem kellett újabb bírósági tárgyalás ahhoz, hogy a kezes az adóssal szembeni követelését érvényesíthesse. A lex Furia alapján pedig, amennyiben a kezestől a hitelező a követelés kezesre eső részénél többet hajtott be, úgy a különbözet visszafizettetése is történhetett a manus iniectio eljárásával. (Bozóky, 1887)

Gaius az adósság behajtásának másik kivételesen alkalmazható módjáról, a legis actio per pignoris capionem eljárásról is beszámolt művében. Ennek során a hitelező önhatalmúlag – előírt szöveg elmondása mellett – lefoglalhatta, majd értékesítette az adós vagyontárgyait. Ilyen kivételes eljárás volt az áldozati állat ki nem fizetett vételára miatti követelés érvényesítése. (Bozóky, 1887)

A Római Birodalomban az adósság behajtásának, a végrehajtási eljárásnak több formája volt:

A vagyoni végrehajtás során az adós vagyontárgyait lefoglalták és azokat értékesítették, majd a bevételből kerültek kielégítésre a hitelezői igények. Ez a típusú végrehajtás vált általánossá később a római jogban.

A személyes végrehajtás (*manus iniectio*) a korai időkben, a XII táblás törvények hatályba lépése után volt leginkább jellemző, a fentebb leírtak szerinti eljárással.

Az igényérvényesítés harmadik módja az egyezés (*pactum*) megkötése volt. Ennek során a felek egyezséget kötöttek egymással, elkerülve ezzel a végrehajtási eljárás lefolytatását. Ez leginkább a klasszikus korban vált gyakorivá. (Földi – Hamza, 1996)

A római jogrendszer fejlődésével később megjelent a praetori végrehajtási per (*actio iudicati*) útján megindítható végrehajtási eljárás, ami elsődlegesen vagyoni típusú, másodsorban személlyel szembeni végrehajtási eljárást jelentett. Az eljárást megelőzően a követelés jogosságát szintén bíró ítélte meg, majd az önkéntes teljesítés hiányában került a végrehajtási per megindításra. A végrehajtási perben már csak azt vizsgálták, hogy a követelés még mindig fennáll-e, így ez leginkább formális jellegű volt. A követelés fennállása esetén a végrehajtási eljárás megindításra került. Ez az eljárás a lényegét tekintve a modern csődeljáráshoz hasonló eljárás volt, mely során az adós teljes vagyonát (totális végrehajtás) lefoglalták, majd értékesítették és a befolyt vételárból kerültek a hitelezők kifizetésre. Amennyiben a vagyon nem volt elegendő, akkor következett a személlyel szembeni végrehajtás, ami a fentiekben írtakhoz hasonló eljárást jelentett. (Földi – Hamza, 1996)

A császárság idejében tovább fejlődött az igényérvényesítés végrehajtási eljárás keretében történő kikényszerítése akképpen, hogy már nem az adós teljes vagyonát foglalták le és értékesítették, hanem az egyes vagyontárgyakat, azaz megjelent a vagyont érintő szinguláris végrehajtási mód. További fejlődés volt az is, hogy az adós vagyonának elégtelensége esetén az adós személyét már nem a hitelező tartotta fogságban, hanem az állam. (Földi – Hamza, 1996)

Összegzőképpen elmondható, hogy a követelések érvényesítése a Római Birodalomban szigorú törvényi keretek között zajlott, mely a magánjog és az állami felügyelet, illetve beavatkozás egyensúlyára épült. A követelés érvényesítés rendszere az egyénnel szembeni erőszakos behajtástól a kíméletesebb állami

végrehajtás felé terelődött, a személlyel szembeni fizikai intézkedésektől pedig a vagyonnal szembeni intézkedések megtétele felé fejlődött. Ezen utóbbi állapot alapozza meg a modernnek tekinthető jogrendszerek követelés érvényesítési alapelveit is.

## Összegzés

A fizetéseképtelenség kezelésének jogi szabályozása az ókori társadalmakban hosszú és összetett fejlődési folyamat eredményeként alakult ki. A vizsgálat rámutatott arra, hogy az adósság problémájára adott normatív válaszok már a legkorábbi vallási előírásokban megjelentek, ahol az adósságelengedés és az adósvédelem a közösségi stabilitás megőrzését szolgálta. Ezek a szakrális alapelvek az ókori Mezopotámia jogforrásában világi jogi formát öltöttek, létrehozva az adósságrendezés és a végrehajtás első intézményes kereteit.

Az archaikus kor jogfejlődése tovább alakította az adós és a hitelező közötti jogviszonyt, különösen a személyi felelősség, az adósrabszolgaság és a vagyoni kielégítés közötti egyensúly keresése révén. A római jog ezen folyamatok csúcspontjaként a fizetéseképtelenség kezelésében paradigmaváltást hozott: a személy elleni szankciók fokozatosan a háttérbe szorultak, miközben előtérbe kerültek a vagyonnal szembeni végrehajtások és a hitelezők közötti arányos kielégítés alapelvei. Ezen fejlődés nem csak a jogtechnikai megoldások finomodását tükrözi, hanem a gazdasági racionalitás és a társadalmi stabilitás iránti igény erősödését is.

A tanulmány eredményei megerősítik, hogy a modern fizetéseképtelenségi jog alapelvei – különösen a hitelezői igények strukturált rendezése és aránylagos kielégítése, az adós gazdasági ellehetetlenülésének mérséklése és a társadalmi rétegek közötti egyensúly megőrzése – mély több évezredes gyökerekkel rendelkeznek. A római jog közvetítő szerepe révén ezek az alapelvek meghatározó szerepet gyakoroltak az európai jogfejlődésre, és mind a mai napig felismerhetők a kortárs csődjogi rendszerekben. A történeti perspektíva rávilágít arra, hogy a fizetéseképtelenség jelensége nem pusztán gazdasági zavar, hanem olyan társadalmi és jogi kihívás, amelyekre a közösségek minden korszakban normatív válaszokat kerestek. Ezen válaszok vizsgálata azonban nemcsak a jogtörténet megértéséhez járul hozzá, hanem a modernkori szabályozás alapelveinek értelmezéséhez is nélkülözhetetlen.



### Irodalomjegyzék

Aumann, Robert J – Maschler, Michael (1985) Game theoretic analysis of a bankruptcy problem from the Talmud; Journal of Economic Theory, Volume 36, Issue 2, Pp. 195-213, ISSN 0022-0531, [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(85\)90102-4](https://doi.org/10.1016/0022-0531(85)90102-4)

Botos Máté (2019) Bevezetés a gazdaságtörténetbe, Egyetemi jegyzet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatói számára, Budapest, ISBN 9789633083765

Bozóky Alajos (1887) Gaius 4. könyvének 21-25. szakasza. In: Dr. Bozóky Alajos: Gaius római jogi institutioinak négy könyve, kiadta a Magyar Tudományos Akadémiának Classica-Philologiai Bizottsága, Franklyn-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1887.

Biblia (2005) Szent Biblia, magyar nyelvre fordította: Károli Gáspár, kiadta a Magyar Biblia Társulat, Szekszárdi Nyomda Kft., Budapest, 2005. ISBN 9633006279

Biblia (2008) BIBLIA Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, szerkesztő: Rózsa Huba, kiadta a Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Szekszárdi Nyomda Kft., Budapest, 2008. ISBN 9789633616642

Földi András – Hamza Gábor (1996) A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, ISBN 9631954676

Geitmann, Roland (1989) Bibel, Kirchen und Zinswirtschaft, Zeitschrift für Sozialökonomie 80. Folge (Überarbeitete Fassung eines Vortrags auf einer Tagung der „Internationalen Vereinigung für Natürliche Wirtschaftsordnung“ am 10. September 1989. in Wuppertal-Neuiges.)

Hamza Gábor (2023) Recepció az antik jogokban és a római jog, Polgári Szemle, 19. évfolyam, 1-3. 243-253. <https://doi.org/10.24307/psz.2023.0916>

Kmoskó Mihály (1911) Hammurabi törvényei, Fordította: Dr. Kmoskó Mihály, Kiadja: az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár 1911.

Korán (2010) Serdián Miklós György fordítása, Pauker Holding Kft., ISBN 9789639431768

Ly, A.H., Zakharevich, M., Kosheleva, O., Kreinovich, V. (2018) An Ancient Bankruptcy Solution Makes Economic Sense. In: Anh, L., Dong, L., Kreinovich, V., Thach, N. (eds) Econometrics for Financial Applications. ECONVN 2018. Studies in Computational Intelligence, vol 760. Springer, Cham. 152-160.  
[https://doi.org/10.1007/978-3-319-73150-6\\_12](https://doi.org/10.1007/978-3-319-73150-6_12)

Molnár Ernő (1921-1923) A Talmud könyvei, Budapest; Korvin Testvérek Könyvnyomdája

Talmud (2017) 1. kötet, Szerkesztette: Oberlander Báruch rabbi és Köves Slomó rabbi, Budapest 2017, Kiadja az EMIH Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség és a Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány, Fotogold Nyomda Kft., ISBN 978963974329

Talmud: eredeti nyelvű és angol fordításának forrása a kutatásban:  
<https://www.chabad.org/torah-texts/5299425/The-Talmud> letöltés:  
2025.01.18.

Vécsey Tamás (1900) A XII táblás törvény töredékei, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, A Budapesti Királyi Egyetem tankönyve, Budapest

---

<sup>i</sup> Kürtölés éve: a kürtöt fújva hirdették a rendelkezést országszerte, ugyanis akkor ez volt a hivatalos hírközlési eszköz.

<sup>ii</sup> Halacha jelentése: A mindennapi életnek és a vallásos gyakorlatnak, valamint a jognak a törvény szerinti szabályozása, az eljárások részletes megállapítása, az erkölcsi előírásoknak a szabványok szisztematizált rendjébe foglalása. (Molnár 1921-1923)